

ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ФОРМУВАННЯ БАТЬКІВСТВА

FACTORS AFFECTING THE FORMATION OF FATHERLAND

Батьківство стає не лише визнаною соціально-психологічною функцією, а й базовим життєвим призначенням багатьох людей. У науковій літературі щодо розвитку дітей у сім'ї самим батькам приділяється набагато менше уваги, тоді як для повного вивчення дитячо-батьківських відносин необхідно розглядати взаємовплив та стосунки в родині не лише з боку дитини, а й з боку дорослих. Складність структури батьківства зумовлює поетапність його формування протягом тривалого часу. Аналіз літератури показав, що питання про систему чинників, що впливають на батьківство, не має остаточного вирішення. Зазвичай практичні та теоретичні дослідження в галузі сімейних стосунків концентруються на розгляді окремих аспектів становлення особистості як батька, тоді як системний різнорівневий аналіз дає змогу оцінити всі виміри досліджуваного явища та висвітлити його як загальну цілісність. Батьківство визначається саме системою чинників.

У більшості культур батьки є авторитетними та значущими для дитини, тому саме поведінка батька й матері пізніше копіюється людиною у власній родині, частково усвідомлено, а подекуди й поза свідомістю. Від того, що людина спостерігала та пережила у стосунках із батьками, напряду залежить, як вона буде себе проявляти в ролі батька.

Для багатьох це є базовим життєвим призначенням, необхідною соціально-психологічною функцією людини й усвідомлюється як сукупність знань, уявлень та переконань щодо власної батьківської ролі, що мають чітко виражене емоційно-оцінне забарвлення.

Готовність до батьківства формується протягом тривалого часу, і від правильності та адекватності цього процесу безпосередньо залежить емоційний, психічний та фізичний стан як дитини, так і батьків.

Ключові слова: батьківство, готовність до батьківства, сім'я.

Fatherhood is becoming not only a recognized socio-psychological function, but also the basic life purpose of many people. In the scientific literature on the development of children in the family, parents themselves are given much less attention, while the full study of child-parent relationships requires consideration of the interaction and relationships in the family not only by the child but also by adults.

The complexity of the structure of parenthood determines the gradual formation of it over time.

An analysis of the literature has shown that the question of the system of factors influencing paternity has no definitive solution. Usually, practical and theoretical research in the field of family relations focuses on the consideration of certain aspects of the formation of personality as a parent, while a systematic multilevel analysis allows us to assess all dimensions of the phenomenon and highlight it as a whole. Paternity is determined by a system of factors.

In most cultures, parents are authoritative and meaningful to the child, so it is the behavior of the father and mother is later copied by a person in his own family, partially conscious, and sometimes out of consciousness. What a person observes and experiences in their relationship with their parents directly determines how they will behave as a father.

For many, this is a basic life purpose, a necessary socio-psychological function of man and is perceived as a set of knowledge, ideas and beliefs about their own parental role, which have a clear emotional and evaluative color.

Readiness for parenthood is formed over a long period of time, and the correctness and adequacy of this process directly affects the emotional, mental and physical condition of both the child and the parents.

Key words: fatherhood, readiness for fatherhood, family.

УДК 159.9–055.82

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/37.12>

Волошенко М.О.,

канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри психології
та соціальної роботи
Державного університету
«Одеська політехніка»

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Сім'я – це історично зумовлена форма відносин між подружжям та між дітьми та батьками. Традиційно вважається, що наявність дітей є необхідною складовою частиною сім'ї. При цьому соціально-психологічний феномен «батьківства» обов'язково розглядається щодо обох учасників подружньої пари, що беруть участь у появі нової людини. Цей феномен складається з певної сукупності знань, переконань та уявлень щодо себе як батька, емоційного та оціночного ставлення до цих знань та їх реалізації через складні вчинки та поведінкові прояви.

Для більшості людей батьківство стає не лише визнаною соціально-психологічною функцією, а й базовим життєвим призначенням. Цей важливий стан формується під дією різних чинників, що впливають на свідоме ставлення, готовність до батьківства та вибір підходів до виховання дитини.

У нашому баченні, від сучасного стану батьківства напряду залежить не лише особисте щастя людини, а й майбутнє усього суспільства.

Питанням розвитку дитини взагалі та в межах сім'ї зокрема приділяється доволі багато уваги дослідників, тоді як власне батьки викликали помітно менший науковий інтерес. Для більш цілісного розуміння стосунків між батьками та дітьми необхідно приділяти увагу обом сторонам відносин, тобто розглядати родину не тільки з боку дитини, але й з боку батьків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У спеціальній та науковій літературі чималий пласт досліджень розглядає сім'ю як соціальне явище та інститут виховання: вивчено роль батьків у вихованні дитини, проаналізовано різні характеристики сім'ї, розглянуто взаємини батьків та дітей, оцінено стратегії та стилі сімейного виховання і ще багато аспектів, що стосуються життя

родини (Д. Вольф, В. Дружинін, І. Кон, М. Лісіна, Е. Меін та ін.).

На думку Р. Овчарової [4], складну структуру батьківства необхідно аналізувати з позиції феноменологічного та системного підходів. Розглянемо ці підходи більш ґрунтовно.

Так, для розуміння батьківства як особливого психологічного явища застосовується феноменологічний підхід, що базується на принципах розуміючої, а не пояснювальної психології:

1) принцип розуміння передбачає занурення у суть феномена, обов'язкове врахування не лише поведінки людини, а й суб'єктивного фактора, переживання, що визначає цю поведінку;

2) принцип утримання від суджень означає, що дослідник під час феноменологічного аналізу максимально абстрагується від сталих схем, стереотипів та шаблонів, утримується від приписування «звичайних» проявів феномена, які могли б очікуватися, намагається відсторонено «співпереживати»;

3) принцип неупередженості та точності опису також підкреслює необхідність чіткої фіксації фактів, без впливу суб'єктивного досвіду дослідника;

4) принцип контекстуальності наголошує, що батьківство, як будь-який феномен, не існує в вакуумі, а виступає частиною комплексного сприйняття і розуміння людиною себе та навколишнього світу.

Спираючись на принципи системного підходу, можна констатувати таке:

1) феномен батьківства може розглядатися і як відносно самостійна система, і як складова частина системи родини (підсистема);

2) цей феномен доволі багатогранний і має принаймні два рівні, що одночасно є етапами формування батьківства:

- надіндивідуальне ціле;
- комплексна складна структура індивіда.

3) феномен батьківства постає в кількох площинах, різні сторони яких одночасно демонструють його складну внутрішню будову:

– площина індивідуально-особистісних характеристик чоловіка або жінки, що позначається на батьківстві;

– площина батьківства як частини сімейної системи, тобто загальних для обох із подружжя батьківських позицій, ціннісних орієнтацій та почуттів;

– площина, що виявляє взаємозв'язок наявної системи батьківства із батьківськими сім'ями;

– площина, що показує батьківство щодо системи товариств;

4) фактори, що впливають на формування батьківства, можна розглядати на кількох рівнях:

- рівень конкретної особистості та власної сім'ї (мікрорівень);
- рівень батьківської сім'ї (мезорівень);
- рівень суспільства (макрорівень).

Аналіз літератури показав, що найменш вирішеним залишається питання про систему факторів, що визначають батьківство, тобто поза увагою залишається останнє положення системного підходу щодо загального контексту, адже зазвичай теоретичні розробки і практичні дослідження в галузі сім'ї присвячені окремим аспектам формування людини як батька [2; 4].

Серед цих окремих чинників психологами найбільш ретельно досліджені фактори відтворення [1]. З позиції причинної та функціональної залежності краще вивчені репродуктивні установки та репродуктивна поведінка особистості.

З-поміж особливостей репродуктивної поведінки людини В. Бойко визначає три групи факторів [1; 6]:

1) вплив народжуваності на соціально-психологічну адаптацію до макrorівня (зайнятість жінок, освіта та культура, економічний розвиток суспільства, урбанізація);

2) соціально-психологічні чинники контролю за народжуваністю на рівні родини (спосіб життя, збереження функцій сім'ї, родинна взаємодія, тривалість шлюбу, ставлення до вагітності, вплив кількості та статі дітей на стабільність шлюбу);

3) соціально-психологічні чинники репродуктивної поведінки на рівні індивіда (індивідуально-особистісні особливості, репродуктивні мотиви та установки, потреба в дітях, цінність особистості дітей).

Варто звернутися до крос-культурних досліджень, що засновані на аналізі об'єктивних умов життєдіяльності сім'ї [2]. За результатами цих досліджень до найбільш суттєвих факторів зараховано:

- 1) природно-географічні умови;
- 2) сукупність суспільно-економічних чинників;
- 3) комплекс факторів культурного середовища.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає Л. Обухова [3], для всебічного розкриття багатовимірності досліджуваного явища та розуміння його як організованої цілісності варто розглядати його крізь призму різних рівнів впливу або різних систем. Спираючись на це положення, можна аналізувати й систему чинників, що впливають на батьківство:

1) макросистема, або рівень суспільних впливів;

2) мезосистема, або рівень впливу батьківської сім'ї;

3) мікросистема, або рівень власної сім'ї;

4) індивідуальний, або рівень конкретної особистості.

Вплив факторів макросистеми може здійснюватися як безпосередньо, через механізм соціального регулювання, так і опосередковано, з використанням комплексу складних соціальних важелів.

Зазначимо, що саме суспільний рівень надає індивіду схвалений шаблон, зразок батьківства, який підштовхує формування певного стилю поведінки. Якщо говорити про усвідомленість цього суспільного впливу особистістю, варто зазначити, що соціальне регулювання системи суспільства переважно помічається особистістю. Виходячи з наведених аргументів, можна констатувати, що становлення батьківства певною мірою дійсно відбувається шляхом соціальної детермінації. Опосередкований вплив усвідомлюється набагато менше, хоча його роль у формуванні батьківства досить значна.

Батьківська сім'я, тобто фактори мезосистеми, як середовище соціалізації, первинне соціальне середовище індивіда, надає приклад ще більш зрозумілий. На думку А. Адлера [5], сімейна атмосфера, взаємини в родині, ціннісні орієнтації та установки батьків є першим чинником у розвитку особистості. Через батьків діти сприймають культуру та норми суспільства, отримують перший досвід спілкування, засвоюють правила поведінки. Батьківська родина відіграє роль найбільш доступного об'єкта спостереження та зразку для наслідування.

У більшості культур батьки є авторитетними та значущими для дитини, тому саме поведінка батька й матері пізніше копіюється людиною у власній родині, частково усвідомлено, а подекуди й поза свідомістю. Від того, що людина спостерігала та пережила у стосунках із батьками, напругу залежить, як вона буде себе проявляти в ролі батька. Як правило, здебільшого спостерігається безпосередня пряма залежність між структурами сімей у наступному та попередньому поколіннях, особливості батьківської сім'ї несвідомо переносяться в аналогічні структури сім'ї дітей.

За твердженням І. Дубровиної [5], майбутні зразки та еталони поведінки чоловіка та жінки в дітей формуються тільки на прикладі родини (батьків або близьких родичів): їхніх стилю взаємин, способу життя, звичок спілкування. Діти, що перебувають у закритих установах, не мають перед очима подібного прикладу поведінки та взаємовідносин, позбавлені змоги брати участь у сімейних відносинах та сприймати їх.

Отже, більшість дослідників не заперечують важливість прикладу батьківської родини, але одночасно зазначають, що детермінанти «верхніх рівнів», тобто батьківська родина та суспільство загалом, лише пропонують припустиму модель та надають певний зразок батьківства. Надалі індивід накладає на цю модель власні переконання, погляди та індивідуальні особливості. Таким чином, остаточних рис батьківство набуває на рівні мікросистеми.

У новій сім'ї відбувається пристосування, узгодження двох моделей батьківства, якщо чоловік та

жінка мали різний особистий зразок батьківської сім'ї. Ця нова вдосконалена модель під час реалізації зазнає також впливу конкретних умов життя родини: на виховній діяльності батьків відбиваються умови життя сім'ї та інші індивідуальні фактори, що безперечно будуть різними в кожному окремому випадку [6]. Отже, саме на рівні мікросистеми проявляється вплив таких чинників, як характерні риси особистості, узгодженість поглядів на батьківство, конкретні умови життя родини.

Таким чином, можемо говорити про поетапність та довготривалість формування батьківства як складного феномена. Однією з характеристик цього утворення дослідники називають готовність або неготовність до батьківства. Дефініція «готовність до батьківства» включає, насамперед, готовність до виховання дитини від моменту народження та протягом усього подальшого життя. У той же час саме це співіснування починається за деякий час до народження. Існує стала послідовність подій, що передують появі малюка та виникненню батьків. Ця послідовність складається з кількох етапів, що характеризуються неоднаковим співвідношенням участі «природного забезпечення» та свідомих вчинків самих батьків. На кожному етапі присутні обидві складові частини з більшою чи меншою «готовністю». Обидва боки процесу піддаються впливу як із середини (через батьківську компетентність, свідомі зусилля та залежність батьківських почуттів від фізіологічних механізмів вагітності, пологів, грудного вигодовування), так і ззовні (шляхом психологічної, медичної, педагогічної підтримки). Але постійним фактором успіху залишається взаємодія обох складових частин та відсутність конфлікту між особистістю батьків та «природним забезпеченням».

Ступінь готовності до батьківства прийнято визначати за кількома критеріями:

1) бажання мати дитину, що переважає всі інші складники в системі цінностей та включає здатність жертвувати чимось менш важливим (кар'єрою, способом життя, інтересами, особистим часом тощо);

2) уміння піклуватися про дитину, тобто наявність попередньої підготовки та напрацьованих навичок;

3) емоційна сепарація від власних батьків, сформованість власних поглядів та цінностей, що дозволяє під час виховання своєї дитини не поклатися повністю на досвід своїх батьків;

4) здатність самостійно забезпечити дитину, причому мається на увазі матеріальна незалежність і від батьків, і від іншої половини подружжя;

5) наявність досвіду позитивних почуттів у власній родині. За відсутності такого досвіду необхідно проаналізувати, усвідомити та переробити негативний досвід.

Сподівання батьків доволі суттєво залежать від наявних установок, тобто від сприйняття індивідом власної ролі батька, певних очікувань, серед іншого й від репродуктивного компонента установки, що складається з когнітивного, емоційного та поведінкового шарів.

Один із можливих варіантів таких батьківських установок та очікувань пропонує О. Овчарова [4], підкресливши багатогранність та системний характер батьківства:

1) «Ми – батьки». Це найбільш фізіологічна установка, пов'язана з репродуктивною установкою та її особливостями. В основу виникнення репродуктивної установки закладено «потребу в дітях як особливий психологічний стан індивіда». Така налаштованість вважається загальноновизною, серед вчених немає єдності щодо трактування місця цієї потреби серед інших та її особливостей, адже на формування потреби в дітях та становлення репродуктивної установки накладають відбиток різні соціальні умови: поширені в суспільстві традиції та типові норми щодо кількості дітей, спосіб життя родини, особливості досвіду власного дитинства в батьківських сім'ях та кількість дітей у них, думки кожного з подружжя про ідеальну кількість дітей та їх стать, уявлення про дитину-помічника, погляди на продовження свого роду та передачу прізвища у спадок, сподівання на самореалізацію в дітях тощо;

2) «Ми – батьки нашої дитини». Установка втілюється через стиль виховання і визначається поглядами подружжя на батьківські ролі, наявними виховними уподобаннями, гнучкістю в спілкуванні, уподобаннями тієї чи іншої системи заохочень та покарань, поглядами на ініціативність дитини тощо;

3) «Це – наша дитина». До цієї категорії належать погляди на образ самої дитини, що створений батьками та підкріплений задоволеністю батьківською роллю. Цей ідеальний образ дитини весь час свідомо чи підсвідомо порівнюється з

об'єктивною реальністю, в результаті чого формується батьківське ставлення до дитини.

Висновки. Формування складного соціально-психологічного феномена батьківства протікає під постійним впливом кількох груп чинників (макросистеми, мезосистеми та мікросистеми, тобто суспільства, батьківської сім'ї та конкретної особистості). Для багатьох це є базовим життєвим призначенням, необхідною соціально-психологічною функцією людини і усвідомлюється як сукупність знань, уявлень та переконань щодо власної батьківської ролі, що мають чітко виражене емоційно-оціночне забарвлення. Готовність до батьківства закладається протягом тривалого часу, і від правильності та адекватності сформованості батьківства напряду залежить емоційний, психічний і навіть фізичний стан самих батьків та їхніх дітей.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Годлевська А.І. Сім'я – інститут соціального виховання дітей та молоді. *Соціальна педагогіка* : Підручник. 4-те вид. виправ. та доп. / За ред. проф. А.І. Капської. Київ : Центр учбової літератури, 2009. С. 222–241.
2. Мірошніченко Н.О. Усвідомлене батьківство як предмет соціально-педагогічного дослідження. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. 2009. Вип. 9. С. 139–146.
3. Обухова Л.Ф., Шаграева О.А. Семья и ребенок: психологический аспект детского развития. Москва : Жизнь и мысль, 1999. 168 с.
4. Овчарова Р.В. Родительство как психологический феномен: учебное пособие. Москва : Московский психолого-социальный институт, 2006. 496 с.
5. Основи батьківської компетентності / За заг. ред. І.Д. Звереві. Київ : Наук. світ, 2006. 156 с.
6. Филиппова Г.Г. Психология материнства : учебное пособие. Москва : Изд-во Института Психотерапии, 2002. 240 с.